

Bartosz Kwiatkowski

Hierarchia wartości skazanych a ich proaktywne zachowania w izolacji więziennej

The hierarchy of the values of the convicted and their proactive behaviour in the prison isolation

Przez wielu badaczy system wartości uznawany jest za czynnik wspierający racjonalne działanie ludzi w różnych sytuacjach życiowych. Skuteczne rozwiązywanie napotkanych trudności oraz realizowanie akceptowanej wizji przyszłego życia jest możliwe przez wykorzystywanie cech osobowości proaktywnej, które z odmiennym natężeniem występują u osób funkcjonujących w środowiskach otwartych, jak i zamkniętych. W przeprowadzonym badaniu potwierdzono występowanie dodatniej zależności między wartościami świętymi osób pierwszy raz karanych a ich ogólnym poziomem proaktywności. Z drugiej zaś strony nie stwierdzono związku deklarowanych wartości z ogólnym poziomem proaktywności u recydywistów. Ponadto zauważono istotną statystycznie różnicę w zakresie wartości estetycznych między skazanymi z wysokimi i średnimi wynikami proaktywności a skazanymi, którzy osiągnęli niskie wyniki w skali do diagnozowania cech proaktywnych.

Słowa kluczowe: wartości, proaktywność, izolacja penitencjarna.

Many researchers consider the value system to be a factor supporting the rational functioning of people in various life situations. Effective resolution of encountered difficulties and realization of accepted vision of the future life is possible by using proactive personality traits, which are present with different intensity in people operating in both open and closed environments. The study confirmed that there is a positive relationship between the sacred values of first-time punished persons and their general level of proactivity. On the other hand, no correlation was

found between the declared values and the general level of proactivity in recidivists. In addition, there was a statistically significant difference in the esthetic values between convicts with high and average proactivity scores and those with low scores on a scale to diagnose proactive features.

Key words: values, proactivity, penitentiary isolation.

Wprowadzenie

Psychologiczne ujmowanie wartości wiąże się z własnością lub jakością rzeczy sprawiającą, iż jest ona funkcjonalna, pożądana lub wysoko oceniana¹. Większość psychologów rozważających rangę wartości dla funkcjonowania człowieka wskazuje na ich bezpośredni związek z celami życiowymi, potrzebami, pragnieniami czy dążeniami. Inni autorzy podkreślają, że wartości mają znaczenie przy ustalaniu wyznaczników oceny, podejmowaniu decyzji, formułowaniu celów i sposobów działania², a także wyznaczaniu światopoglądu oraz integrowaniu osobowości³.

Ogólna liczba wartości cenionych przez ludzi oscyluje wokół kilkadziesiątu⁴. W strukturze osobowości zajmują one centralną pozycję, a ich komponenty poznawcze, emocjonalne i behawioralne są uznawane za nadrzędne wobec postaw i zachowań. W ujęciu teoretycznym preferowane wartości podlegają jedynie niewielkim zmianom, których wdrażanie wymaga ingerencji w system poznawczy, jak i dotychczasowe postawy lub zachowania. Przeciwnostawne stanowisko odnoszące się do potencjalnych modyfikacji systemu wartości sugeruje możliwość jego przeobrażenia w pożądanym kierunku za sprawą pomyślnych doświadczeń życiowych i odczuwalnego wpływu społecznego⁵. Współczesne opracowania poświęcone problematyce osób pozbawionych wolności przytaczają argumenty, iż jedną z wielu form aktywności umożliwiających zmianę klasyfikacji wartości jest wolontariat świadczony na rzecz chorych,

¹ A.S. Reber, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 810.

² A. Tomkiewicz, E. Popławska, *Postawy wartościujące studentów polskich i amerykańskich*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1997, t. XXV, 2, s. 45-66.

³ K. Ostrowska, *Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości*, CMPPP, MEN, Warszawa 1998.

⁴ M. Rokeach, *The nature of human values*, Free Press, New York 1973.

⁵ S.H. Schwartz, *Values: Individual and cultural*, [w:] *Fundamental questions in cross-cultural psychology*, pod red. F.J.R. van de Vijver, A. Chasiotis, S.M. Breugelmans, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 463-493.

poprzez który skazani uczą się tolerancji dla ludzi z dysfunkcjami fizycznymi i psychicznymi, a prócz tego – pokory wobec życia⁶.

Wprowadzenie hierarchicznego systemu wartości oraz usystematyzowanie wartości ostatecznych i instrumentalnych przez M. Rokeacha⁷ stało się inspiracją dla innych badaczy z dziedziny aksjologii. Psycholodzy i socjologowie zasadniczo wskazują, iż wszystkie hierarchie wartości są zmienne i subiektywne, tymczasem przedstawiciele filozofii i etyki konsekwentnie poszukują uniwersalnej hierarchii wartości, która odwoływałaby się do idei obiektywistycznej. Propagatorem przytoczonej koncepcji jest Max Scheler⁸, który podkreślał, że zorganizowany system wartości ma charakter obiektywny, a jednocześnie ma naczelną rolę w subiektywnej interpretacji jakości własnego życia przez poszczególne jednostki bądź całe grupy społeczne. W zaproponowanej przez niego hierarchii wartości najniżej znajdują się wartości hedonistyczne, dostarczają albowiem tylko chwilowej przyjemności, a rezygnacja z nich następuje stosunkowo szybko, szczególnie gdy współwystępują wartości wyższego rzędu. Deficyty intelektualne oraz zaburzenia osobowościowe populacji więziennej mogą przyczyniać się do nasilonego przywiązania do wartości hedonistycznych. Skondensowane ukierunkowanie skazanych na zaspokajaniu aktualnych, a zarazem podstawowych potrzeb określa się jako destrukcyjną formę zachowania, która jest niekorzystna z punktu widzenia procesu resocjalizacji⁹. Więcej przyjemności, zadowolenia oraz korzystnego wsparcia przy realizacji osobistych założeń przysparzają wartości witalne, do których zalicza się zdrowie i życie. Nad nimi znajdują się wartości duchowe, takie jak piękno, prawda i dobro, które mają rzeczywisty wpływ na sens życia człowieka, nawet w sytuacjach ekstremalnie trudnych. Najwyżej zhierarchizowane są wartości święte odnoszące się do wielopłaszczyznowych poglądów religijnych, ale przede wszystkim też „absolutnie” świętych¹⁰. Publiczne aprobowanie wartości duchowych i świętych przez skazanych może stanowić swego rodzaju zagrożenie w środowisku zasiedlonym przez ludzi cechujących się podwyższonym poziomem egocentryzmu oraz

⁶ P. Krakowiak, A. Paczkowska, *Włączenie skazanych do wolontariatu opieki paliatywno-hospicyjnej na świecie i w Polsce. Dobre praktyki współpracy systemu penitencjarnego ze środowiskiem opieki paliatywno-hospicyjnej w Polsce*, „Probacja” 2014, 2, s. 57-61.

⁷ M. Rokeach, op. cit.

⁸ M. Scheler, *Aprioryczne powiązania o charakterze starszeństwa między modalnościami wartości*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975.

⁹ H. Machel, *Resocjalizacja penitencjarna: Istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych*, „Resocjalizacja Polska” 2010, 1, s. 174-192.

¹⁰ M. Scheler, *Aprioryczne powiązania o charakterze starszeństwa między modalnościami wartości...*, op. cit.

deficytem empatii czy wyrzutów sumienia. Wymienione cechy osobowości dys socjalnej mogą mieć decydujące znaczenie dla akceptacji priorytetowych wartości z perspektywy odbywanej kary oraz kontynuowania przestępczej działalności po opuszczeniu instytucji penitencjarnej¹¹.

Niezależnie od przyjętej hierarchii wartości zwraca się uwagę, iż każda z nich upoważnia człowieka do rozwoju osobistego¹². W literaturze można także znaleźć potwierdzenie na słuszność konstatacji, iż interioryzacja wartości i wynikająca z niej hierarchia zajmuje doniosłą pozycję w kontekście podejmowania aktywności, które są oparte na moralnych podstawach¹³. Empiryczne opracowania potwierdzają, że młodociani sprawcy przestępstw są skłonni do zachowań sprzecznych z treścią cenionych wartości, gdyż nie potrafią zrozumieć ich prawidłowego znaczenia lub sensu, lecz pomimo tego nie różnią się w zakresie preferowanych wartości od osób postępujących zgodnie z przyjętymi normami prawnymi¹⁴. Dopuszczanie się przestępstw zarówno przez nieletnich, jak i dorosłych może zatem wynikać z szeregu odrębnych motywów, innych niż manifestowane przekonania czy wartości¹⁵. Poza tym u nieletnich przestępców hierarchia wartości przesądza o identyfikowaniu się z grupą przestępczą, jednak siła utożsamiania się z nią zależy od wrodzonych cech osobowości¹⁶. W tym ujęciu system wartości może rozstrzygać o powstawaniu procesu nadawania znaczeń dotyczących własnej osoby, świata i relacji z otoczeniem, na podstawie których kształtuje się zaangażowanie w realizację celów i dążeń osobistych wpływających na poczucie sensu życia¹⁷.

Każdy człowiek próbuje dokonywać sądów co do cennych i niepowtarzalnych dla siebie rzeczy. Skala oceny poszczególnych wartości świadczy o ich ważności dla jednostki w czasie teraźniejszym¹⁸. W przypadku wartości fundamentalnych występuje skłonność do podejmowania działań organizujących, determinujących i motywujących, ponieważ dzięki temu wzrasta prawdopodobieństwo ochrony poczucia własnej wartości. Taka

¹¹ J.F. Hemphill, R.D. Hare, S. Wong, *Psychopathy and recidivism: A review* „Legal and Criminological Psychology” 1998, 3, s. 139-170.

¹² K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008, s. 159-163.

¹³ W. Szewczuk, *Sumienie. Studium psychologiczne*, KiW, Warszawa 1988.

¹⁴ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna...*, op. cit. s. 159.

¹⁵ J.K. Gierowski, *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, [w:]: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, pod red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, t. 3, s. 125-165.

¹⁶ J. Kucharewicz, A. Roszkowska, J. Trepka-Starosta, *Hierarchia wartości a uczestnictwo w podkulturze przestępczej (na przykładzie nastoletnich sprawców przestępstw)*, „Przegląd Filozoficzny” 2012, 2, s. 245-256.

¹⁷ P. Oleś, *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: Niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, 5, s. 53-75.

¹⁸ M. Rokeach, op. cit.

sytuacja może odnosić się również do osób funkcjonujących w środowisku zamkniętym, pozwalając im na sprawne zapobieganie dezintegracji osobowości¹⁹. W zakładach karnych preferowane wartości mogą w pewnym stopniu odbiegać od standardów wyrażanych w warunkach wolnościowych, choć wcześniejsze badania świadczą, iż osoby odbywające karę pozbawienia wolności deklarują uznawanie wartości wyższych niż niższymi²⁰. Tego typu manifest może mieć jedynie charakter życzeniowy, a zarazem nie być spójny z ich niedostosowanym społecznie zachowaniem na różnych etapach życia. Inne badania wskazują, że wartości hedonistyczne, witalne, duchowe i święte są niżej oceniane przez skazanych w porównaniu z grupą kontrolną mężczyzn nieposiadających przeszłości kryminalnej²¹.

W publikacjach poświęconych zagadnieniu osób przymusowo izolowanych podkreśla się, iż cechy osobowości mogą decydować o ich skutecznym radzeniu sobie w rzeczywistości więziennej, a jednocześnie wspierać proces resocjalizacji²². Ponadto uwzględnianie korzystnych cech i zasobów osadzonych, jak i dynamicznych czynników ryzyka popełniania przez nich kolejnych przestępstw stanowi podstawę do planowania skutecznych interwencji korekcyjnych²³. Za właściwość osobowości mającą pożyteczny wpływ na przyszły los skazanych przygotowujących się do życia w społeczeństwie uznaje się proaktywność²⁴. Cechy proaktywnej osobowości ułatwiają dokonywanie zmian w pobliskim otoczeniu społecznym oraz pełnią pozytywną rolę w restrukturyzacji własnych zdolności i umiejętności. Autonomiczna motywacja kształtuje w proaktywnych jednostkach potrzebę suwerennej inicjatywy, która pobudza zasoby psychologiczne, przyczyniając się do większej wydajności w różnych realiach i ramach czasowych²⁵. Aspekt przyszłościowy jest głównym

¹⁹ V. Fox, *Why prisoners riot*, „Federal Probation” 1971, 35, s. 9-14.

²⁰ P. Brzozowski, *Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy fikcja?*, „Przegląd Psychologiczny” 2005, 48(3), s. 261-276.

²¹ K. Ostrowska, *System wartości, strategie działania i emocje jako czynniki motywacyjne w kierunku zachowań zgodnych z normami społecznymi i prawnymi*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, 28, s. 51-78.

²² T.G. Eriksson, J.G. Masche-No, A.M. Däderman, *Personality traits of prisoners as compared to general populations: Signs of adjustment to the situation?*, „Personality and Individual Differences” 2017, 107, s. 237-245; J.F. Hemphill, R.D. Hare, S. Wong, *Psychopathy and recidivism: A review...*, op. cit.; G. Robinson, *Late modern rehabilitation: The evolution of a penal strategy*, „Punishment and Society” 2008, 10(4), s. 431-447.

²³ J. Looman, J. Abracen, *The risk need responsivity model of offender rehabilitation: Is there really a need for a paradigm shift?*, „International Journal of Behavioral Consultation and Therapy” 2013, 8, s. 32-39.

²⁴ B. Kwiatkowski, *Proaktywne konstruowanie przyszłości w izolacji więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, 93, s. 43-59.

²⁵ A.M. Grant, F. Gino, D.A. Hofmann, *Reversing the extraverted leadership advantage: The role of employee proactivity*, „Academy of Management Journal” 2011, 54, s. 528-550.

wyznacznikiem proaktywności, pozwala bowiem człowiekowi skutecznie planować, a nade wszystko logicznie działać, zwiększając przy tym kontrolę nad czynnikami sytuacyjnymi, jak i przewagę nad innymi ludźmi lub szkodliwymi presjami środowiskowymi²⁶.

W każdym otoczeniu społecznym proaktywne działania ludzi przyjmują odmienną formę, podobnie jest także w środowiskach uznawanych za totalitarne czy opresyjne. W zakładach karnych proaktywni skazani próbują samodzielnie zabiegać o możliwość zatrudnienia, nauczania bądź też udziału w kursach zawodowych i readaptacji społecznej²⁷. Co ważniejsze – intensyfikują swoje kontakty z rodziną i bliskimi oraz podtrzymują lub nawiązują zupełnie nowe z kuratorami czy pracownikami socjalnymi. Cechą proaktywnych skazanych jest również umiejętność poszukiwania ważnych informacji, w pierwszej kolejności z perspektywy aktualnie odbywanej kary pozbawienia wolności, które można uzyskać od współosadzonych, personelu więziennego, ewentualnie od ludzi przebywających poza jednostką penitencjarną²⁸. Dopasowanie optymalnych strategii postępowania do potencjalnych zagrożeń umożliwia sprawne zarządzanie stresorami, a zatem proaktywne zachowania skazanych ułatwiają im asymilację do nowych warunków środowiskowych za sprawą wykorzystywania elastyczności i koncyliacyjności. Proaktywność jako cecha osobowości jest ściśle związana ze wskaźnikami dostosowania psychologicznego, za które uznaje się zadowolenie z życia, optymizm, bystrość, altruizm, wpływy interpersonalne, autonomię i witalność²⁹. W populacji więziennej stwierdzono występowanie dodatniej zależności między cechami osobowości proaktywnej a ekstrawersją, otwartością na doświadczenie, sumiennością, samoskutecznością, samooceną i skłonnością do odczuwania pozytywnych emocji³⁰.

W literaturze kryminologicznej i psychologicznej brakuje dysertacji odnoszących się do związku proaktywności z preferowanym systemem

²⁶ T.S. Bateman, J.M. Crant, *Proactive behavior: Meanings, impact, and recommendations*, „Business Horizons” 1999, 42(3), s. 63-70.

²⁷ B. Kwiatkowski, *Proaktywne konstruowanie przyszłości w izolacji więziennej...*, op. cit.

²⁸ B. Kwiatkowski, A. Bańka, *Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, 19, 2, s. 361-373.

²⁹ S.J. Sohl, A. Mover, *Refining the conceptualization of an important future-oriented self-regulatory behavior: Proactive coping*, „Personality and Individual Differences” 2009, 47(2), s. 139-144; J. Shi, Z. Chen, L. Zhou, *Testing differential mediation effects of sub-dimensions of political skills in linking proactive personality to employee performance*, „Journal of Business Psychology” 2011, 26, s. 359-369.

³⁰ B. Kwiatkowski, *Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, 21, 2, s. 239-251.

wartości osób skazanych prawomocnym wyrokiem sądu za popełnione przestępstwa. W dotychczasowych opracowaniach poświęconych idei proaktywnych działań sprawczych sporadycznie próbowano udowodniać ich współwystępowanie z różnymi wartościami. Dostępne badania wskazują jednak, że kadra pracownicza jest bardziej skłonna do wykonywania czynności proaktywnych, gdy prezentuje więcej prospołecznych wartości, aniżeli tych odnoszących się do sfery bezpieczeństwa³¹. Ponadto wśród wolontariuszy wykonujących zleczone im obowiązki w międzynarodowej organizacji zauważono, że ich indywidualne wartości, takie jak samokierowanie, stymulacja, uniwersalizm i dobroczynność pośredniczą w relacji między transformacyjnym przywództwem a proaktywnym zachowaniem³². Z kolei zauważalna przewaga wartości zawodowych u studentów ma związek z ich poziomem proaktywności przydatnym do zarządzania własną karierą zawodową³³.

Założenia metodologiczne badania empirycznego

System wartości człowieka jest mniej stabilny w porównaniu ze strukturą osobowości, jednakowoż ma kluczowy wpływ na percepcję, wyrażane sądy, a przede wszystkim zachowania w różnych sytuacjach życiowych³⁴. W izolacji penitencjarnej osobista hierarchia wartości skazanych może mieć strategiczne znaczenie przy dokonywaniu wyboru jednego z wielu dostępnych kierunków działania, w tym także postępowania wobec współosadzonych, personelu więziennego, członków rodziny lub przyjaciół. Krytyczny stosunek do własnej przeszłości mający odzwierciedlenie w prezentowanym obecnie uporządkowaniu wartości przyczynia się do rezygnacji z dotychczasowego stylu życia, a zatem może sprzyjać procesowi poprawy przestępców uczestniczących w zintensyfikowanych oddziaływaniach resocjalizacyjnych³⁵.

³¹ A.M. Grant, N.P. Rothbard, *When in doubt, seize the day? Security values, prosocial values, and proactivity under ambiguity*, „Journal of Applied Psychology” 2013, 98(5), s. 810-819.

³² T.T. Nascimento, J.B. Porto, C.T Kwantes, *Transformational leadership and follower proactivity in a volunteer workforce*, „Nonprofit Management and Leadership” 2018, 28, s. 565-576.

³³ D. Jackson, M. Tomlinson, *Career values and proactive career behaviour among contemporary higher education students*, „Journal of Education and Work” 2019, 32(5), s. 449-464.

³⁴ L. Parks-Leduc, G. Feldman, A. Bardi, *Personality traits and personal values: A meta-analysis*, „Personality and Social Psychology Review” 2015, 19(1), s. 3-29.

³⁵ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna...*, op. cit.

Personalistyczny system wartości, stanowiący zbiór odniesień do świata wartości wyższych, w sposób szczególny przyczynia się do konstruktywnego działania oraz modyfikacji podjętych aktywności³⁶. W zaprezentowanym badaniu podjęto próbę ustalenia zależności między wartościami skazanych mężczyzn, a ich cechami osobowości proaktywnej, które ułatwiają dokonywanie zmian w niesprzyjającym środowisku i przyczyniają się do realizacji celów osobistych ulokowanych w przyszłości. Ponadto spróbowano ustalić znaczące różnice w systemach wartości skazanych, którzy charakteryzują się odmiennym natężeniem cech osobowości proaktywnej. Oto wszystkie hipotezy:

1. Wartości hedonistyczne skazanych mężczyzn mają ujemny związek z ich poziomem proaktywności.
2. Wartości witalne, duchowe (estetyczne, moralne, prawdy) i święte skazanych mężczyzn mają dodatni związek z ich poziomem proaktywności.
3. Proaktywni skazani deklarują istotnie większe przywiązanie do wartości witalnych, duchowych (estetyczne, moralne, prawdy) i świętych w porównaniu z osobami z przeciętnym i niskim poziomem proaktywności.

Zastosowane metody badawcze

Zastosowanie *Skali wartości Schelerowskich – SWS* umożliwia poznanie ważnych dla człowieka wartości oraz ocenę podobieństwa wartości subiektywnych do obiektywnego i idealnego prototypu³⁷. Zaprezentowana metoda składa się z listy 50 wartości, do których każdy badany powinien ustosunkować się, dokonując subiektywnej oceny istotności każdej z wartości, przypisując im liczbę od 0 do 100. Skala SWS zawiera cztery podstawowe rodzaje wartości, takie jak: hedonistyczne, witalne, duchowe (estetyczne, prawdy, moralne) i święte, a także cztery skale czynnikowe: sprawność i siła fizyczna, wytrzymałość, świętości świeckie i świętości religijne. Narzędzie odznacza się zadowalającymi właściwościami

³⁶ M. Scheler, op. cit.

³⁷ P. Brzozowski, *Skala Wartości Schelerowskich – SWS*. Podręcznik, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa 1995.

psychometrycznymi, zarówno pod względem rzetelności (α Cronbacha = 0,91), jak i trafności³⁸.

Poziom proaktywności skazanych mężczyzn ustalono poprzez zastosowanie ostatecznej wersji *Skali proaktywności w izolacji więziennej – SPIW15*³⁹. Opisywane narzędzie badawcze zawiera 15 pytań testowych, które tworzą trzy niezależne wymiary: proaktywność adaptacyjna doraźna, proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna, proaktywność adaptacyjna projekcyjna. Wymienione wymiary składają się na proaktywność ogólną. Każda z pozycji testowych jest oceniana na pięciostopniowej skali, od „1” – „całkowicie się nie zgadzam” do „5” – „całkowicie się zgadzam”. Wartość współczynnika α Cronbacha dla całej skali wynosi 0,854, podczas gdy dla jej poszczególnych czynników: proaktywność adaptacyjna doraźna – 0,84, proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna – 0,85, proaktywność adaptacyjna projekcyjna – 0,84⁴⁰.

Grupa badana

W przeprowadzonym badaniu uczestniczyło 100 skazanych po raz pierwszy karanych przebywających w Zakładzie Karnym w Nysie oraz 100 recydywistów izolowanych od społeczeństwa w Zakładzie Karnym w Sierakowie Śląskim. Przeprowadzenie badań w jednostkach penitencjarnych typu półotwartego wynikało z supozycji nakreślonej w planie badawczym, wskazującej na potrzebę dokonania pomiaru cech proaktywnej osobowości skazanych przebywających w środowisku, które stwarza więcej możliwości do podejmowania konstruktywnych działań sprawczych, aniżeli ma to miejsce w zakładach karnych typu zamkniętego. Ponadto skazani uczestniczący w badaniu byli w wieku średniej dorosłości, tj. od 35 do 55 roku życia. Średni wiek osób pierwszy raz karanych wyniósł nieco ponad 41 lat, a odchylenie standardowe kształtowało się na poziomie 5,51. W przypadku recydywistów zauważono, że ich średni wiek jest nieznacznie niższy niż 41 lat, a odchylenie standardowe było równe 5,53.

Dobór próby uwzględniał także charakter popełnionych przestępstw, a zatem tylko skazani odbywający karę za przestępstwo bez użycia przemocy mogli uczestniczyć w badaniu. Katalog przestępstw skazanych

³⁸ Ibidem.

³⁹ B. Kwiatkowski, *Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej...*, op. cit.

⁴⁰ Ibidem.

biorących udział w badaniu obejmował kradzieże (art. 278 k.k.), kradzieże z włamaniem (art. 279 k.k.); prowadzenie samochodu lub motocykla w stanie nietrzeźwości (art. 178a k.k.), fałszerstwo dokumentów (art. 270 k.k.), posiadanie narkotyków i substancji zakazanych (art. 62 ustawy o przeciwdziałaniu narkomani). Dodatkowo istotna była suma wszystkich orzeczonych kar, toteż w badaniu uczestniczyli jedynie skazani odbywający karę pozbawienia wolności od 3 do 5 lat. Ostatnim wskaźnikiem przyporządkowującym skazanych do grupy badanej był środkowy etap odbywania kary, będący z teoretycznego punktu widzenia najbardziej pożyteczny do udziału w oddziaływaniach resocjalizacyjnych proponowanych w określonych jednostkach penitencjarnych. Wprowadzenie przytoczonego wymogu oznaczało wykluczenie skazanych, którzy w niedalekiej przeszłości zostali doprowadzeni do zakładu karnego oraz tych, którzy w bliższej perspektywie mieli zostać z niego zwolnieni ze względu na koniec kary.

Wyniki badań własnych

Zastosowanie *Skali wartości Schelerowskich – SWS* pozwoliło na dokonanie pomiaru wartości preferowanych przez skazanych mężczyzn. Dla całej badanej próby czyli osób pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności, jak i osób wielokrotnie karanych, w skalach wartości hedonistycznych, witalnych, estetycznych i świętych, a także podskalach sprawności i siły fizycznej, wytrzymałości oraz świętości świeckich i religijnych, wynik minimalny wyniósł zero. Dla skali wartości prawdy wynik minimalny to 1, zaś dla skali wartości moralnych jest równy 2. Wynik maksymalny osiągnięty przez skazanych dla wszystkich skal to 100 punktów. Dla poszczególnych skal wartości SWS wyniki średnich i odchyłeń standardowych przedstawiają się następująco: hedonistyczne ($M=60,53$; $SD=25,11$), witalne ($M=53,63$; $SD=26,34$), estetyczne ($M=49,08$; $SD=25,05$), prawdy ($M=59,87$; $SD=26,39$), moralne ($M=61,40$; $SD=26,32$), święte ($M=42,81$; $SD=26,21$). Wyniki analogicznych statystyk czterech podskal wartości SWS wynoszą odpowiednio: sprawność i siła ($M=58,91$; $SD=29,32$), wytrzymałość ($M=48,35$; $SD=29,44$), świętości świeckie ($M=43,64$; $SD=29,39$), świętości religijne ($M=47,49$; $SD=26,84$). Obliczenia statystyk opisowych skali SWS zaprezentowano w tabeli 1.

Podsumowując wyniki kwestionariusza SWS badanej grupy skazanych mężczyzn, warto zaznaczyć, że tylko poziom istotności testu normalności Kołmogorowa-Smirnowa dla skali wartości witalnych, estetycznych i świętych okazał się nieistotny. W związku z tym rozkład wyników tylko tych skal SWS jest podobny do typowego rozkładu, podczas gdy pozostałe znacząco od niego odbiegają. Warto także wskazać, że w toku prowadzonych analiz empirycznych sprawdzono poziom istotności różnic pomiędzy dwoma grupami skazanych mężczyzn. Wykorzystanie testu U Manna-Whitneya pozwoliło stwierdzić, że skazani po raz pierwszy odbywający karę pozbawienia wolności nie różnią się istotnie statystycznie w zakresie preferowanych wartości skali SWS, w porównaniu z badaną grupą recydywistów.

Tabela 1. Statystyki opisowe oraz wyniki testów normalności skal i podskal wartości Schelerowskich

	Minimum	Maksimum	M	SD	Kołmogorow-Smirnow		Shapiro-Wilk	
					Statystyka	P	Statystyka	P
SWS hedonistyczne	0	100	60,53	25,11	0,101	0,000	0,959	0,000
SWS witalne	0	100	53,63	26,34	0,060	0,075	0,969	0,000
SWS estetyczne	0	100	49,08	25,05	0,054	0,200	0,977	0,002
SWS prawdy	1	100	59,87	26,39	0,078	0,005	0,964	0,000
SWS moralne	2	100	61,40	26,32	0,106	0,000	0,941	0,000
SWS święte	0	100	42,81	26,21	0,060	0,075	0,974	0,001
SWS podskala sprawność i siła	0	100	58,91	29,32	0,104	0,000	0,943	0,000
SWS podskala wytrzymałość	0	100	48,35	29,44	0,084	0,002	0,958	0,000
SWS podskala świętości świeckie	0	100	43,64	29,39	0,069	0,022	0,957	0,000

Adnotacja. SWS – Skala wartości Schelerowskich.

* $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

Pierwsza z postawionych hipotez zakładała występowanie ujemnego związku pomiędzy wartościami hedonistycznymi osób pierwszy raz

karanych i wielokrotnie karanych a ich poziomem proaktywności. Analiza uzyskanych wyników wskazuje, iż w grupie izolowanych od społeczeństwa po raz pierwszy zaobserwowano dodatnią korelację pomiędzy jednym z czynników skali SPIW15 – proaktywność adaptacyjna projekcyjna a wartościami hedonistycznymi. U recydywistów zauważono, że ich wartości hedonistyczne dodatnio korelują jedynie z proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną. W związku z powyższym dla dwóch grup skazanych mężczyzn nie udało się potwierdzić dodatniego związku wartości hedonistycznych z sumą cech składających się na proaktywną osobowość.

W drugiej hipotezie przyjęto, iż wartości witalne, duchowe i święte skazanych mężczyzn mają dodatni związek z ich poziomem proaktywności. Podwyższony poziom proaktywności adaptacyjnej projekcyjnej u osób pierwszy raz karanych ma dodatni związek z ich wartościami estetycznymi, prawdy, moralnymi i świętymi, jak również podskala świętości świeckich oraz religijnych. Ponadto w omawianej grupie skazanych stwierdzono dodatnie zależności między ich proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną i ogólnym poziomem proaktywności a wartościami świętymi i świętościami świeckimi, co jest częściowym potwierdzeniem drugiej hipotezy. W grupie recydywistów nie stwierdzono natomiast zależności między żadną preferowaną przez nich wartością SWS a ogólnym poziomem proaktywności. Pomimo to udowodniono, że istnieje słaby, dodatni związek wartości estetycznych i prawdy osób wielokrotnie karanych z proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną. Wyniki korelacji SWS i SPIW15 dla osób pierwszy raz karanych zaprezentowano w tabeli 2, zaś dla recydywistów w tabeli 3.

Tabela 2. Wyniki korelacji SWS i SPIW15 w grupie skazanych pierwszy raz karanych

	PAD	PAK	PAP	PO
SWS hedonistyczne	-0,04	0,12	0,21*	0,12
SWS witalne	-0,05	0,12	0,19	0,11
SWS estetyczne	0,06	0,16	0,22*	0,18
SWS prawdy	-0,01	0,13	0,25*	0,16
SWS moralne	0,02	0,17	0,29**	0,19
SWS święte	0,10	0,24*	0,27**	0,23*

	PAD	PAK	PAP	PO
SWS podskala sprawność i siła	-0,03	0,08	0,16	0,08
SWS podskala wytrzymałość	-0,07	0,12	0,17	0,10
SWS podskala świętości świeckie	0,12	0,28**	0,26**	0,24*
SWS podskala świętości religijne	0,07	0,17	0,24*	0,18

Adnotacja. PAD – Proaktywność adaptacyjna doraźna; PAK – Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna; PAP – Proaktywność adaptacyjna projekcyjna; PO – Proaktywność ogólna; SWS – Skala wartości Schelerowskich.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Wyniki korelacji SWS i SPIW15 w grupie skazanych wielokrotnie karanych

	PAD	PAK	PAP	PO
SWS hedonistyczne	-0,11	0,29**	0,12	0,10
SWS witalne	-0,09	0,12	0,07	0,03
SWS estetyczne	-0,08	0,20*	0,14	0,08
SWS prawdy	-0,08	0,24*	0,18	0,10
SWS moralne	-0,05	0,13	0,14	0,09
SWS święte	0,00	0,00	0,02	0,04
SWS podskala sprawność i siła	-0,12	0,12	0,07	0,02
SWS podskala wytrzymałość	-0,05	0,10	0,05	0,04
SWS podskala świętości świeckie	0,03	0,01	-0,05	0,03
SWS podskala świętości religijne	-0,06	0,00	0,09	0,02

Adnotacja. PAD – Proaktywność adaptacyjna doraźna; PAK – Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna; PAP – Proaktywność adaptacyjna projekcyjna; PO – Proaktywność ogólna; SWS – Skala wartości Schelerowskich.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Źródło: opracowanie własne.

Wszyscy skazani uczestniczący w badaniu zostali podzieleni na grupy na podstawie osiągniętego wyniku w *Skali proaktywności w izolacji więziennej* SPIW15. Klasyfikacja dokonana przy użyciu analizy skupień metodą k – średnich umożliwiła na wyodrębnienie skazanych z niskim, średnim oraz

wysokim poziomem proaktywności. Utworzone grupy porównano między sobą, próbując potwierdzić trzecią hipotezę, w której przyjęto, iż przywiązanie do wartości witalnych, duchowych i świętych jest bardziej charakterystyczne dla skazanych z wysokim wynikiem proaktywności, w porównaniu z osobami z niskim i średnim wynikiem. Analiza przeprowadzona metodą U Manna-Whitneya dowodzi, iż występują istotnie statystycznie różnice w zakresie wartości estetycznych pomiędzy skazanymi z wysokimi wynikami proaktywności a skazanymi z niskimi wynikami ($U=853$; $p=0,003$). Dodatkowo należy stwierdzić, że grupa skazanych z niskim poziomem proaktywności różni się w sposób istotny pod kątem deklarowanych wartości estetycznych ($U=784$; $p=0,012$) od grupy skazanych, która osiągnęła przeciętne wyniki w skali SPIW15. Ponadto między wyszczególnionymi grupami nie zauważono innych różnic dotyczących wartości niższych bądź wyższych, a więc tylko w niewielkim stopniu udało się potwierdzić trzecią hipotezę. W tabeli 4. zawarto wyniki średnich, odchyłeń standardowych oraz testu istotności dla trzech grup skazanych mężczyzn cechujących się odmiennym poziomem proaktywności.

Tabela 4. Różnice w deklarowanych wartościach Schelerowskich w trzech grupach skazanych z niskimi, średnimi i wysokimi wynikami proaktywności

	Niskie PO (N=29)		Przeciętne PO (N=79)		Wysokie PO (N=92)		H	P
	M	SD	M	SD	M	SD		
SWS hedonistyczne	54,56	22,74	61,08	27,07	61,93	24,04	3,105	0,212
SWS witalne	51,06	28,56	53,64	26,63	54,43	25,59	0,550	0,759
SWS estetyczne	36,61	23,19	49,87	24,75	52,32	24,93	8,827	0,012*
SWS prawdy	50,98	21,45	60,71	27,63	61,94	26,39	6,005	0,050
SWS moralne	55,33	25,05	60,28	28,15	64,26	24,92	3,595	0,166
SWS święte	34,04	25,71	43,32	27,21	45,15	25,17	3,794	0,150

Adnotacja. SWS – Skala wartości Schelerowskich; Niskie PO – skazani z niskim wynikiem proaktywności; Przeciętne PO – skazani z przeciętnym wynikiem proaktywności; Wysokie PO – skazani z wysokim wynikiem proaktywności.

* $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Z perspektywy rozwoju człowieka próbuje się udowodnić, iż istnieje uniwersalna hierarchia wartości znajdująca swoje odzwierciedlenie w dojrzewaniu emocjonalnym, poznawczym i społecznym⁴¹. Wraz z dorastaniem, nabieraniem praktyki życiowej oraz stykaniem się z przejawami patologii społecznej każdy człowiek jest narażony na wystąpienie kryzysu wartości, który może pomniejszać akceptację dla obowiązujących zasad moralnych, przy jednoczesnym afirmowaniu wartości hedonistycznych i użytecznościowych⁴². Ponadto hierarchiczny system wartości będący motywacyjno-regulacyjnym układem w strukturze osobowości wyraża się poprzez aspekt „działaniowy” jednostki, sprzyjając osiągnięciu celów osobistych w różnych środowiskach społecznych⁴³.

W wyselekcjonowanej do badań populacji skazanych mężczyzn ustalono związek lub jego brak między indywidualnym systemem wartości a proaktywnością. Określenie profilu wartości osób funkcjonujących w środowiskach otwartych i zamkniętych jest możliwe poprzez zastosowanie metody badawczej o szerokim zasięgu kulturowym, bazującej na koncepcji hierarchii wartości Maxa Schelera⁴⁴, w której najniżej umiejscowione są wartości hedonistyczne. Początkowe założenie, iż wartości hedonistyczne osób pierwszy raz odbywających karę izolacyjną mają ujemny związek z ich proaktywnością nie zostało potwierdzone, okazało się bowiem, że mają dodatni związek, lecz jedynie pomiędzy proaktywnością adaptacyjną projekcyjną a wartościami hedonistycznymi. W grupie osób wielokrotnie karanych ich wartości hedonistyczne są również dodatnio związane, tyle że z proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną. Na podstawie wyników z przeprowadzonego badania należy zaznaczyć, że mężczyźni odbywający karę po raz pierwszy, którzy cenią życie dostatanie i pełne wrażeń bądź prezentują postawy wskazujące na egocentryczne pragnienie zaspokajania własnych przyjemności, są skłonni wychodzić poza dostarczone im informacje przez rozległe poszukiwanie różnych form wsparcia oraz nawiązywanie relacji z osobami niespokrewnionymi, którzy przebywają na wolności. Recydywiści proaktywni, którzy wysoko

⁴¹ A. Jurczak, *Wartości wyznawane przez pracowników naukowych vs wartości studentów*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2015, 2(6), s. 81-88.

⁴² P. Oleś, *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: Niektóre kwestie metodologiczne...*, op. cit.

⁴³ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna...*, op. cit. s. 160.

⁴⁴ P. Brzozowski, *Skala Wartości Schelerowskich – SWS...*, op. cit.

oceniają wartości hedonistyczne, są natomiast skupieni na utrzymywaniu rozluźnionych więzi rodzinnych. Osiągnięte wyniki skłaniają do postawienia tezy, że u osób pierwszy raz karanych, aprobujących wartości hedonistyczne, niektóre z cech osobowości proaktywnej mogą ułatwiać im szybszy powrót do życia wolnościowego, aby w dalszym ciągu prowadzić styl życia oparty na lekceważeniu powszechnych norm moralnych lub prawnych. W literaturze coraz częściej opisuje się negatywne konsekwencje podwyższonego poziomu proaktywności, zwłaszcza wśród pracowników organizacji⁴⁵, jednak większość opracowań zawiera argumenty świadczące o jej intratnym i użytecznym wpływie na osiąganie sukcesu zawodowego⁴⁶.

Wartości hedonistyczne umożliwiają doznawanie krótkotrwałego zadowolenia i satysfakcji, tymczasem wartości witalne zaspokajają wymienione potrzeby w sposób pełniejszy, a zarazem są podstawą do urzeczywistniania innych wartości życiowych⁴⁷. Zarówno w grupie mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, jak i kolejny nie odnotowano zależności między ich proaktywnością i jej trzema niezależnymi czynnikami a wartościami witalnymi. W związku z tym warto wyrazić przekonanie, iż poszczególne komponenty wartości witalnych, za jakie uznaje się sprawność i sprężystość ciała, siłę fizyczną czy odporność na zmęczenie, nie decydują o przyszłościowym charakterze proaktywnych zachowań skazanych, a raczej mogą wspierać realizowanie celów bliskich w doświadczanej rzeczywistości izolacyjnej. Warto podkreślić, że w badanej grupie skazanych wartości witalne zostały niżej zhierarchizowane w porównaniu z hedonistycznymi. Pokrewna konkluzja uwidoczniła się po przeprowadzeniu badań w grupie przestępców odbywających karę pozbawienia wolności oraz osób, które nigdy nie dopuściły się przekroczenia zasad wynikających z ustanowionego prawa⁴⁸.

⁴⁵ M. Bolino, S. Valcea, J. Harvey, *Employee, manage thyself: The potentially negative implications of expecting employees to behave proactively*, „Journal of Occupational and Organizational Psychology” 2010, 83, s. 325-345.

⁴⁶ K. Tornau, M. Frese, *Construct clean-up in proactivity research: A meta-analysis on the nomological net of work-related proactivity concepts and their incremental validities*, „Applied Psychology An International Review” 2013, 62, s. 44-96; H.C. Vough, U.K. Bindl, S.K. Parker, *Proactivity routines: The role of social processes in how employees self-initiate change*, „Human Relations” 2017, 70, s. 1191-1216.

⁴⁷ J. Tischner, *Etyka, wartości i nadziei*, [w:] *Wobec wartości*, pod red. D. von Hildebrand, J.A. Kłoczowski, J. Paśniak, J. Tischner, Wydawnictwo W drodze, Poznań 1982, s. 51-148.

⁴⁸ K. Ostrowska, *System wartości, strategie działania i emocje jako czynniki motywacyjne w kierunku zachowań zgodnych z normami społecznymi i prawnymi...*, op. cit.

Kolejnym wnioskiem z przeprowadzonego badania jest dowiedzenie występowania dodatniej zależności wszystkich wartości duchowych, a konkretnie wartości estetycznych, prawdy i moralnych z proaktywnością adaptacyjną projekcyjną osób po raz pierwszy odbywających orzeczoną karę. Ich wartości duchowe odnoszące się do harmonii, logiczności, uczciwości czy życzliwości mają znaczenie przy samodzielnym inicjowaniu skonkretyzowanych aktywności, których fundamentalnym celem jest intensyfikowanie kontaktów ze światem wolnościowym, jak i poszukiwanie kreatywnych oraz racjonalnych rozwiązań przy wykorzystaniu wewnętrznych zasobów. Świadomość czasowej utraty możliwości uczestniczenia w życiu wolnościowym oraz korzystania z licznych udogodnień powoduje u skazanych częstsze formułowanie różnego rodzaju zapytań, próśb lub skarg przede wszystkim do okręgowych inspektoratów Służby Więziennej, Centralnego Zarządu Służby Więziennej, sądów powszechnych, prokuratur, instytucji państwowych i pozarządowych, a nawet organizacji międzynarodowych. Podstawowym celem takiego postępowania jest poszukiwanie obiektywnego lub subiektywnego wsparcia, które oprócz osobistego zaangażowania skazanych jest wymagane do zmiany warunków odbywania kary, jak i efektywnego radzenia sobie z napotkanymi trudnościami architektonicznymi, społecznymi czy prawnymi obowiązującymi w polskim systemie penitencjarnym. Spośród wartości duchowych, jedynie wartości prawdy analizowanej grupy recydywistów mają związek z ich proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną, wobec tego aprobowanie przez nich zachowań pomocowych, szczerości czy posiadania wiedzy upoważniającej do rozumienia zachodzących zmian społecznych i politycznych przyczynia się do uzyskiwania poczucia własnej kompetencji oraz zauważalnie zwiększa częstotliwość nawiązywanych kontaktów z rodziną i osobami bliskimi.

Poprzez odwołanie się do wartości świętych człowiek próbuje uzasadnić ważne dla siebie wartości duchowe⁴⁹. Zracjonalizowanie tych wartości dla osoby wierzącej jest możliwe poprzez skoncentrowanie się na aspektach religijnych, natomiast u ludzi niewierzących następuje w wyniku zogniskowania się na sprawach historycznych lub patriotycznych. W przeprowadzonym badaniu okazało się, że wartości święte i świętości świeckie są istotnie związane z proaktywnością skazanych po raz pierwszy przebywających w zakładzie karnym. W omawianej grupie przytoczone

⁴⁹ P. Brzozowski, *Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy fikcja?...*, op. cit. s. 263-264.

wartości są także związane z dwoma wymiarami proaktywności, a konkretnie proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną i projekcyjną, aczkolwiek podskala świętości religijnych ma dodatni związek jedynie z proaktywnością adaptacyjną projekcyjną. Wartości powiązane z honorem, wiarą w Boga czy korzystnym nastawieniem wobec ojczyzny wyrażane przez skazanych pierwszy raz doznających presji instytucji więzienia przyczyniają się do podejmowania większej ilości proaktywnych zachowań, które dopuszczają satysfakcjonujący kontakt z rodziną, organizacjami państwowymi i osobami świadczącymi realną pomoc sprawcom uprzednich przestępstw. Ponadto ich domeną jest autonomiczne eksplorowanie nowych obszarów, co wyraża się powtarzalnym i zrównoważonym poszukiwaniem przydatnych informacji w nowych ustawach, przepisach lub uregulowaniach prawnych. Przychylny obraz państwa oraz jego poszczególnych organów administracyjnych sprzyja realizowaniu skutecznego procesu resocjalizacji, niezależnie od poziomu demoralizacji czy historii karalności osób poddawanych przymusowej sankcji karnej⁵⁰. W grupie recydywistów nie zauważono istotnych związków pomiędzy deklarowanymi wartościami świętymi a ich poziomem proaktywności. Warto zatem zaznaczyć, że religijność lub odwoływanie się przez recydywistów do idei patriotycznej nie przyczynia się do wykorzystywania proaktywnych działań nastawionych na osiąganie celów po odbyciu kary pozbawienia wolności. Istnieją jednak dowody, że potrzeby i wartości człowieka skumulowane z normami społecznymi współwystępują z wewnętrzną religijnością, która znajduje ujście w uniwersalności, refleksyjności i życzliwości, co stanowczo różni ją od religijności zewnętrznej będącej mało zróżnicowaną i schematyczną, a jednocześnie pozwalającą na uzyskanie jedynie poczucia bezpieczeństwa lub pozycji społecznej⁵¹.

Podsumowując rezultaty z przeprowadzonego badania skazanych mężczyzn, należy wskazać na kilka najważniejszych wniosków. Po pierwsze, wyniki badań nie potwierdziły pierwszej hipotezy eksponującej możliwość wystąpienia ujemnego związku między wartościami hedonistycznymi skazanych a ich proaktywnością. Po drugie, w porównaniu z grupą recydywistów stwierdzono, że u osób pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności wystąpiło więcej istotnych statystycznie związków między ich wartościami a proaktywnością lub jej poszczególnymi czynnikami.

⁵⁰ S. Mika, *Skuteczność kar w wychowaniu*, PWN, Warszawa 1969.

⁵¹ D. Buksik, *Postawy moralne i religijne w psychologii*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2002, 18, s. 483-484.

Po trzecie, tylko wartości święte osób pierwszy raz karanych mają dodatni związek z ich ogólnym poziomem proaktywności, czyli w przypadku tej grupy skazanych odwoływanie się do wyższych wartości może sprzyjać podejmowaniu działań proaktywnych, które ułatwiają wykorzystywanie wsparcia społecznego, wychodzenie poza dostarczone informacje i przewyższanie barier środowiskowych. Po czwarte, u recydywistów nie wystąpiła istotnie statystycznie zależność między analizowanymi wartościami a sumą cech składających się na osobowość proaktywną, lecz udowodniono, że wartości hedonistyczne, estetyczne lub prawdy mogą w niewielkim stopniu przyczyniać się do intensyfikowania ich kontaktów z osobami bliskimi oraz rodziną. Po piąte, udało się empirycznie potwierdzić, iż skazani charakteryzujący się wysokim i średnim poziomem proaktywności różnią się w sposób istotny od skazanych z niskim poziomem przytoczonej cechy w przedmiocie wyrażanych wartości estetycznych, aczkolwiek nie zaobserwowano innych znaczących różnic między grupami skazanych, których występowanie początkowo zakładano.

Zainteresowanie współwystępowaniem wartości z cechami, postawami, a nawet celami życiowymi ludzi stanowi przedmiot licznych publikacji psychologicznych⁵². Większa efektywność i satysfakcja życiowa zależy od ugruntowanego systemu wartości, który może także modyfikować motywację ludzi, w szczególności podczas poszukiwania zatrudnienia⁵³. W literaturze poświęconej osobom niedostosowanym społecznie rekomenduje się, że ich personalistyczna hierarchia wartości nie jest jedynym wyznacznikiem celowego działania pozwalającego na zmianę dotychczasowego stylu życia, a więc można przypuszczać, że oprócz wartości życiowych istnieją inne czynniki wspierające lub utrudniające proces readaptacji społecznej⁵⁴. System wartości ludzi podlega niewielkim zmianom, stąd też potrzeba wielu różnorodnych oddziaływań, aby wprowadzić w nim korzystne i zauważalne modyfikacje, co tym bardziej jest trudnym przedsięwzięciem w sytuacji uwięzienia. Praca psychoterapeutyczna prowadzona wobec skazanych jest mniej efektywna w porównaniu z tą oferowaną w rzeczywistości wolnościowej ze względu na rozbudowaną

⁵² W. Bilsky, S.M. Schwartz, *Values and personality*, „European Journal of Personality” 1994, 8(3), s. 163-181; L. Steg, G. Perlaviciute, E. van der Werff, J. Lurvink, *The significance of hedonic values for environmentally relevant attitudes*, „Environment and Behavior” 2014, 46(2), s. 163-192; M. Thurnher, *Goals, values, and life evaluations at the preretirement stage*, „Journal of Gerontology” 1974, 29(1), s. 85-96.

⁵³ R.A. Roe, P. Ester, *Values and work: Empirical findings and theoretical perspective*, „Applied Psychology: An International Review” 1999, 48(1), s. 1-21.

⁵⁴ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna...*, op. cit., s. 159-163.

strukturę zasad oraz warunki socjalno-bytowe instytucji penitencjarnej, jak i występowanie w niej zjawiska podkultury więziennej i swobodnego dostępu do substancji psychoaktywnych⁵⁵. Z tych powodów niezwykle trudno jest planować racjonalne i pożyteczne interwencje psychokorekcyjne lub wychowawcze, które w polskich realiach mogłyby znacząco zmienić system wartości skazanych mężczyzn, zwłaszcza będących aktualnie w okresie średniej lub późnej dorosłości. Pomimo tego warto podjąć próbę opracowania różnorodnych programów edukacyjnych, kursów czy szkoleń o adekwatnym zakresie ilościowym i jakościowym, których realizacja mogłaby w pierwszej kolejności zminimalizować przywiązanie do wartości hedonistycznych u skazanych z odmienną historią karalności. Proponowane oddziaływania mogą mieć fundamentalne znaczenie dla przyszłości osób przygotowujących się do opuszczenia zakładu karnego, istnieją bowiem przykłady wskazujące, iż wartości hedonistyczne skazanych pośredniczą pomiędzy przeszłymi a przyszłymi przestępstwami, co próbuje się tłumaczyć skonsolidowanym i obowiązującym stanem inercji psychologicznej, w którym pewne procesy pomagają w utrzymaniu wzoru zachowań przestępczych⁵⁶.

Niewątpliwie pomyślna zmiana w strukturach osobowościowych, w tym także indywidualnym systemie wartości skazanych, może zależeć od funkcjonowania kadry penitencjarnej, a konkretnie jej nasilonego zaangażowania w proces readaptacji społecznej oraz ogólnej postawy wobec osób dopuszczających się przestępstw, niejednokrotnie brutalnych i niekompatybilnych z deklarowanymi przez nich wartościami. Nastawienie personelu więziennego do osób skazanych prawomocnym wyrokiem sądu wynika z wielopostaciowych przyczyn, spośród których eksponowaną jest brak zrozumienia wysokich rangą przełożonych dla potrzeb funkcjonariuszy niższego szczebla⁵⁷. Odpowiedzią na defensywną mentalność przełożonych powinno być zatem systematyczne nadawanie pracownikom zakładów karnych większego poczucia znaczenia zawodowego, a nadto docenianie ich potencjału oraz roli, jaką pełnią w imieniu społeczeństwa. Niestety określanie personelu więziennego przez inne grupy zawodowe jako ludzi niecieszących się zaufaniem

⁵⁵ S. Fazel, A.J. Hayes, K. Bartellas, M. Clerici, R. Trestman, *Mental health of prisoners: Prevalence, adverse outcomes, and interventions*, "Lancet Psychiatry" 2016, 3(9), s. 877-878.

⁵⁶ G.D. Walters, *Short-term goals and physically hedonistic values as mediators of the past-crime-future-crime relationship*, „Legal and Criminological Psychology” 2015, 20(1), s. 81-95.

⁵⁷ A. Coyle, *Managing prisons in a time of change*, International Centre for Prison Studies, London 2002, s. 78-81.

i poważaniem społecznym skutkuje wzrostem ich poziomu frustracji, a nawet agresji. W tym rozumieniu prowadzi to bezpośrednio do zaniedbania sumiennej realizacji zadań eliminujących deficyty skazanych w monolitycznym środowisku, za jakie słusznie uznaje się instytucję więzienia, a w skrajnych przypadkach może także przyczyniać się do podkreślania przewagi moralnej przez funkcjonariuszy lub pracowników w kontakcie ze skazanymi.

Bibliografia

- Bateman T.S., Crant J.M., *Proactive behavior: Meanings, impact, and recommendations*, „Business Horizons” 1999, 42(3).
- Bilsky W., Schwartz S.M., *Values and personality*, „European Journal of Personality” 1994, 8(3).
- Bolino M., Valcea S., Harvey J., *Employee, manage thyself: The potentially negative implications of expecting employees to behave proactively*, „Journal of Occupational and Organizational Psychology” 2010, 83.
- Brzozowski P., *Skala Wartości Schelerowskich – SWS. Podręcznik*, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa 1995.
- Brzozowski P., *Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy fikcja?*, „Przegląd Psychologiczny” 2005, 48(3).
- Buksik D., *Postawy moralne i religijne w psychologii*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2002, 18.
- Coyle A., *Managing prisons in a time of change*, International Centre for Prison Studies, London 2002.
- Eriksson T.G., Masche-No J.G., Dåderman A.M., *Personality traits of prisoners as compared to general populations: Signs of adjustment to the situation?*, „Personality and Individual Differences” 2017, 107.
- Fazel S., Hayes A.J., Bartellas K., Clerici M., Trestman R., *Mental health of prisoners: Prevalence, adverse outcomes, and interventions*, „Lancet Psychiatry” 2016, 3(9).
- Fox V., *Why prisoners riot*, „Federal Probation” 1971, 35.
- Gierowski J.K., *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, pod red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, t. 3.
- Grant A.M., Gino F., Hofmann D.A., *Reversing the extraverted leadership advantage: The role of employee proactivity*, „Academy of Management Journal” 2011, 54.
- Grant A.M., Rothbard N.P., *When in doubt, seize the day? Security values, prosocial values, and proactivity under ambiguity*, „Journal of Applied Psychology” 2013, 98(5).
- Hemphill J.F., Hare R.D., Wong S., *Psychopathy and recidivism: A review*, „Legal and Criminological Psychology” 1998, 3.
- Jackson D., Tomlinson M., *Career values and proactive career behaviour among contemporary higher education students*, „Journal of Education and Work” 2019, 32(5).
- Jurczak A., *Wartości wyznawane przez pracowników naukowych vs wartości studentów*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2015, 2(6).
- Krakowiak P., Paczkowska A., *Włączenie skazanych do wolontariatu opieki paliatywno-hospicyjnej na świecie i w Polsce. Dobre praktyki współpracy systemu penitencjarnego ze środowiskiem opieki paliatywno – hospicyjnej w Polsce*, „Probacja” 2014, 2.

- Kwiatkowski B., Bańka A., *Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, 19(2).
- Kwiatkowski B., *Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, 21(2).
- Kwiatkowski B., *Proaktywne konstruowanie przyszłości w izolacji więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, 93.
- Kucharewicz J., Roszkowska A., Trepka-Starosta J., *Hierarchia wartości a uczestnictwo w podkulturze przestępczej (na przykładzie nastoletnich sprawców przestępstw)*, „Przegląd Filozoficzny” 2012, 21(2).
- Looman J., Abracen J., *The risk need responsivity model of offender rehabilitation: Is there really a need for a paradigm shift?*, „International Journal of Behavioral Consultation and Therapy” 2013, 8.
- Machel H., *Resocjalizacja penitencjarna: Istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych*, „Resocjalizacja Polska” 2010, 1.
- Nascimento T.T., Porto J.B., Kwantes C.T., *Transformational leadership and follower proactivity in a volunteer workforce*, „Nonprofit Management and Leadership” 2018, 28.
- Oleś P., *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: Niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, t. V.
- Ostrowska K., *Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości*, CMPPP MEN, Warszawa 1998.
- Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008.
- Ostrowska K., *System wartości, strategie działania i emocje jako czynniki motywacyjne w kierunku zachowań zgodnych z normami społecznymi i prawnymi*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, 28.
- Parks-Leduc L., Feldman G., Bardi A., *Personality traits and personal values: A meta-analysis*, „Personality and Social Psychology Review” 2015, 19(1).
- Reber A.S., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Robinson G., *Late modern rehabilitation: The evolution of a penal strategy*, „Punishment and Society” 2008, 10(4).
- Roe R.A., Ester P., *Values and work: Empirical findings and theoretical perspective*, „Applied Psychology: An International Review” 1999, 48(1).
- Rokeach M., *The nature of human values*, Free Press, New York 1973.
- Scheler M., *Aprioryczne powiązania o charakterze starszeństwa między modalnościami wartości*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975.
- Schwartz S.H., *Values: Individual and cultural*, [w:] *Fundamental questions in cross-cultural psychology*, pod red. F.J.R. van de Vijver, A. Chasiotis, S.M. Breugelmans, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

- Shi J., Chen Z., Zhou L., *Testing differential mediation effects of sub-dimensions of political skills in linking proactive personality to employee performance*, „Journal of Business Psychology” 2011, 26.
- Sohl S.J., Mover A., *Refining the conceptualization of an important future-oriented self-regulatory behavior: Proactive coping*, „Personality and Individual Differences” 2009, 47(2).
- Steg L., Perlaviciute G., van der Werff E., Lurvink J., *The significance of hedonic values for environmentally relevant attitudes*, „Environment and Behavior” 2014, 46(2).
- Szewczuk W., *Sumienie. Studium psychologiczne*, KiW, Warszawa 1988.
- Tischner J., *Etyka, wartości i nadziei*, [w:] *Wobec wartości*, pod red. D. von Hildebrand, J.A Kłoczowski, J. Paśniak, J. Tischner, Wydawnictwo W drodze, Poznań 1982.
- Tomkiewicz A., Popławska E., *Postawy wartościujące studentów polskich i amerykańskich*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1997, 25(2).
- Tornau K., Frese M., *Construct clean-up in proactivity research: A meta-analysis on the nomological net of work-related proactivity concepts and their incremental validities*, „Applied Psychology An International Review” 2013, 62.
- Thurnher M., *Goals, values, and life evaluations at the preretirement stage*, „Journal of Gerontology” 1974, 29(1).
- Walters G.D., *Short-term goals and physically hedonistic values as mediators of the past-crime-future-crime relationship*, „Legal and Criminological Psychology” 2015, 20(1).
- Vough H.C., Bindl U.K., Parker S.K., *Proactivity routines: The role of social processes in how employees self-initiate change*, „Human Relations” 2017, 70.